

PIJPENMAKERS UIT AARLANDERVEEN, ALPHEN en HAZERSWOUDE RIJNDIJK

door Bert van der Lingen

Incidenteel worden in de archieven nieuwe gegevens aangetroffen met betrekking tot de pijpenindustrie in de huidige gemeente Alphen aan den Rijn. In een eerder verschenen artikel over pottenbakkers in Oudshoorn worden bijvoorbeeld een aantal onbekende pijpenmakers uit de regio Alphen genoemd (1). Deze personen komen voor in een boedelinventaris uit 1820. Naar aanleiding van dit artikel is in het Streekarchief Rijnlants Midden te Alphen verder onderzoek verricht, waarbij een aantal aanvullende gegevens aan het licht kwamen.

De boedelinventaris van 1820

De boedelinventaris werd op 16 juni 1820 opgemaakt na het overlijden van de vrouw van de Oudshoornse potten- en pijpenbakker Joannes van Steensel (2). Van der Meulen en Smeele doen in het bovengenoemde artikel uitgebreid verslag van het bedrijf van Van Steensel, zijn voorgangers en opvolgers, waaronder pijpenmaker Arij Anderies de Vos uit Gouda, die de pottenbakkerij in 1695 kocht, maar een jaar later weer verkocht. In de inventaris vinden we pijpenmakers uit Aarlanderveen, Oudshoorn, Alphen en Hazerswoude Rijndijk. Allen hebben een schuld bij Van Steensel wegens het bakken van pijpen. Deze zijn onderverdeeld in *kwade* schulden die hoogstwaarschijnlijk niet ingevorderd konden worden, *dubieuze* schulden die mogelijk maar gedeeltelijk ingevorderd konden worden en *goede* schulden, welke naar verwachting geheel ingevorderd konden worden:

Kwade schulden:	f
<i>Pieter Snel wegens het bakken van Pijpen</i>	172,00
<i>De Weduwe Murk te Alphen voor als voren</i>	86,50
<i>Adolf Valk onder Aarlanderveen voor als voren</i>	203,00
<i>Frans van der Pouw te Hazerswoude voor als voren</i>	32,50
Dubieuze schulden:	
<i>Cornelis Scheer te Alphen voor Pijpen bakken</i>	60,80
<i>Jan Cornelisse te Oudshoorn voor Pijpen bakken</i>	173,75
Goede schulden:	
<i>Van Pieter de Looi te Aarlanderveen voor Pijpen bakken</i>	54,50

Pottenbakkers en pijpenmakers

De pijpenmakers uit de regio Alphen maakten over het algemeen gebruik van lokale pottenbakkers voor het branden van hun ongebakken pijpen. De Aarlanderveense pijpenmaker Jan Joosten Proost liet in 1743 zijn pijpen bakken bij Sjakel van Giffen in Oudshoorn (3). Van Giffen was van 1742 tot zijn overlijden in 1762 eigenaar van de pottenbakkerij aan de Oude Rijn. Een jaar later werd het bedrijf verkocht aan Gijsbert van Steensel. In 1807, na het overlijden van Gijsbert, neemt zijn zoon Joannes de pottenbakkerij over. Deze ging in 1826 failliet (4). In de aankondiging van de faillissementsverkoop in 1827 wordt Joannes 'Potten- en Pijpenbakker' genoemd (5).

De grote terugval van de pijpenindustrie in deze regio vond plaats aan het einde van de 18e eeuw. In 1745 waren er in Alphen en Aarlanderveen nog 27 pijpenmakersbazen werkzaam, in 1780 18 en in 1800 was het aantal verminderd tot 7 (6). Deze terugval is ook te zien in het aantal te Oudshoorn gebakken pijpenpotten. In een onbekend jaar vóór 1806 waren dit er 2631 per jaar, maar in 1811 was dit aantal terug gelopen tot 600 (7).

In 1820 waren in Aarlanderveen vier zelfstandige pijpenmakers werkzaam, in Oudshoorn drie en in Alphen geen (8). In de boedelinventaris van 1820 komen we in Aarlanderveen drie pijpenmakers tegen (Peter Snel, Adolf Valk en Pieter de Looy), in Alphen twee (Weduwe Murk en Cornelis Scheer) en in Oudshoorn een (Jan Cornelisse). De inventaris geeft echter geen juist beeld van het aantal pijpenmakers in dat jaar, aangezien vooral de bedragen onder *kwade* schulden al geruime tijd openstonden. Zo was Elisabeth Murk reeds in 1793 overleden, Adolf Valk in 1807 en Van der Pouw in 1817. Jan Cornelisse en Pieter de Looy waren in 1820 nog werkzaam (9). Als de rubriek waarin beide pijpenmakers voorkomen een indicatie is voor hoe de bedrijven ervoor stonden in 1820, kunnen we stellen dat het bedrijf van Jan Cornelisse er minder florissant bij stond dan dat van Pieter de Looy, waarvan immers verwacht werd dat de complete schuld zou worden voldaan. Cornelis Scheer, die in de rubriek *dubieuze schulden* staat, zal in 1820 het vak eveneens nog uitgeoefend hebben.

In de boedelinventaris komen drie onbekende pijpenmakers voor: Weduwe Murk uit Alphen, Adolf Valk uit Aarlanderveen en Frans van der Pouw uit Hazerswoude Rijndijk. Jacob Izaak, die door Van der Meulen en Smeele als pijpenmaker genoemd wordt, heb ik hier buiten beschouwing gelaten. Izaak staat in de inventaris onder Frans van der Pouw met een schuld van f 6,96.

Uit de omschrijving achter de naam in het archiefstuk valt echter niet op te maken, dat het hier om het bakken van pijpen gaat. In het archief worden bovengenoemde personen niet als pijpenmaker genoemd.

Adolf Valk en de Weduwe Murk hadden echter wel een aantoonbare relatie met de pijpennijverheid. Frans van der Pouw is op dit moment, met uitzondering van de vermelding in de inventaris, op geen enkele wijze in verband te brengen met de pijpennijverheid. Mogelijk heeft hij het als nevenberoep uitgeoefend.

Adolf Valk

Adolf Valk werd in Alphen geboren. In 1788 trouwde hij met Cornelia van Rijk, een dochter van Pieter Cornelisz van Rijk, die pijpenmakersbaas was in de voormalige fabriek van Philip Hoogenboom te Aarlanderveen.

Cornelis, een broer van Cornelia, had in Aarlanderveen een eigen pijpenmakersbedrijf (10). Het is aannemelijk dat Adolf door de familie van zijn vrouw in het vak terecht gekomen is. Hij woonde in Alphen, maar in de boedelinventaris van 1820 wordt Aarlanderveen genoemd. Hij zal daar, mogelijk op of bij dezelfde locatie als zijn schoonvader of zwager, zijn werkplaats gehad hebben. Het is niet ondenkbaar dat het overlijden van Cornelis in 1798 van invloed is geweest op zijn activiteiten als pijpenmaker. Mogelijk zorgde hij hiermee voor de continuïteit van het (familie)bedrijf.

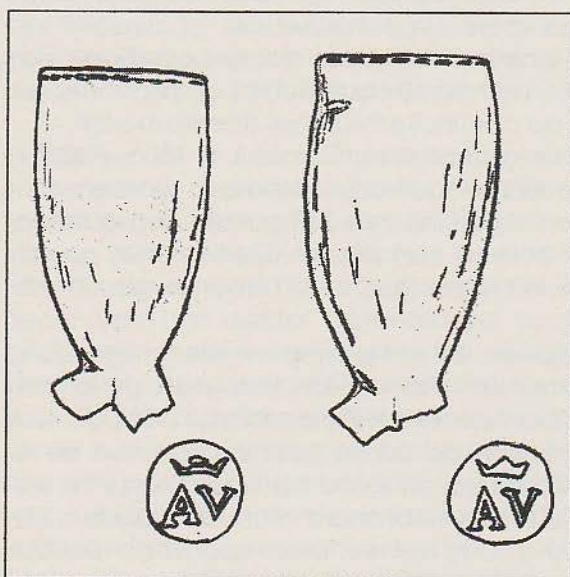
Kort na elkaar overlijden bijna alle gezinsleden: Cornelia in 1806, Adolf in 1807 en in 1808 twee van hun kinderen. Adolf en de kinderen worden door de 'armen van Alphen' begraven. Adolf liet met 203 gulden een aanzienlijke schuld achter wegens het bakken van pijpen. Dertien jaar na zijn overlijden wordt hij nog steeds in de inventaris van Van Steensel genoemd.

In Alphen en omgeving worden regelmatig fragmenten van ovoïde kleipijpen gevonden met het hielmerk **AV gekroond**. In Gouda was dit merk in de eerste helft van de 18e eeuw geregistreerd en stond op naam van Arie Visser en later Abraham van der Linde (23). Daarna komt het niet meer voor in de Goudse gildenboeken. De mij bekende, in de regio gevonden pijpen afkomstig uit Alphen, Ter Aar, Woerden en De Kwakel, zijn te dateren rond 1790-1820. Sommige in Alphen gevonden exemplaren hebben het Aarlanderveense < (afb. 1 Gekroonde AV) wapen als bijmerk (24).

Enkele exemplaren uit Woerden (25), Ter Aar, Alphen, De Kwakel en een slordig afgewerkt exemplaar uit Nieuwkoop (afb. 1) hebben geen bijmerken. Twee ongerookte kleipijpen zonder bijmerken (hoogte 44 en 47 mm) zijn afkomstig uit het Aarkanaal in het voormalige Aarlanderveen (afb. 2). Beiden zijn gebotterd en slordig geglaasd. De grootste is aan de achterzij-

de sterk gedeukt en zal om die reden in het kanaal beland zijn. Van de locatie waar de vondsten gedaan zijn, is bekend dat Pieter en Cornelis van Rijk, de schoonvader en zwager van Adolf Valk, daar werkzaam waren. Het is niet ondenkbaar dat ook Adolf hier zijn beroep heeft uitgeoefend. Gezien de vondstlocatie van het ongerookte materiaal, de datering en de initialen AV die overeenkomen met die van Adolf Valk bestaat er de mogelijkheid, dat hij de maker is geweest van deze producten. Het merk met zijn initialen was al ruim vijftig jaar niet meer in gebruik in Gouda. Gezien de frequentie waarin deze pijpen in de regio gevonden worden, moet de maker van de gekroonde AV een redelijke productie gehad hebben. Vergelijkbare exemplaren uit andere regio's zijn mij niet bekend en waarschijnlijk werden deze producten voornamelijk voor de regionale markt vervaardigd.

Weduwe Murk

De Alphense Weduwe Murk had een schuld van f 86,50 wegens het bakken van pijpen. Alles wijst erop dat het hier om Elisabeth Murk gaat, de moeder van Jan Cornelisse, die eveneens in de boedelinventaris voorkomt. Elisabeth kwam oorspronkelijk uit Schoonhoven, waar aan het eind van de 18e eeuw diverse Murken in de pijpenindustrie werkzaam waren. Zij huwde daar in 1787 met Anthonie Cornelisse.

< (afb. 2 Ongerookte kleipijpen)

Kort na het huwelijk zullen zij naar Aarlanderveen vertrokken zijn, waar Jan een jaar later werd geboren.

Anthonie Cornelisse overleed tussen 1791 en 1793. Elisabeth zal het pijpenmakersbedrijf van haar man overgenomen hebben. Lang heeft ze het bedrijf niet voortgezet, aangezien ze op 6 juni 1793 te Oudshoorn overleed. Jan Cornelisse was toen vijf jaar. Evenals bij Adolf Valk bleef haar schuld wegens het bakken van pijpen tot lang na haar overlijden openstaan.

Zoon Jan Cornelisse, die mogelijk vanaf zijn huwelijk in 1819 zelfstandig pijpenmaker was, had in 1820 een schuld van f 173,75 bij Van Steensel.

Dat zijn bedrijf er redelijk voor stond, zouden we kunnen concluderen uit het feit dat zijn schulden onder de *dubieuze* schulden was geplaatst. Men

verwachtte dat in ieder geval een deel van de schuld afgelost zou worden.

Arnoldus Murk, een jongere broer van Elisabeth, was bij zijn huwelijk te Schoonhoven in 1785 al pijpenmaker van beroep (11). Ook in Oudshoorn oefent hij dit beroep uit. Tussen 1808-1814 komt hij daar voor in de registers van patentschuldigen. Hij woonde een periode in een pand dat bij de pottenbakkerij van Van Steensel hoorde (12). Daarna wordt hij pas in 1829 weer als pijpenmaker genoemd (13). In dat jaar woonde *pijpmakersknegt* Cornelis Lakeveld bij hem in. Zeer waarschijnlijk is Arnoldus in 1793, na het overlijden van Elisabeth, naar Oudshoorn gekomen om voor haar kinderen te zorgen en het bedrijf voort te zetten. Dit zou kunnen verklaren waarom Jan Cornelisse, in ieder geval vanaf 1811, de achternaam Murk gebruikte. In 1838 of 1839 vertrekt Arnoldus op hoge leeftijd naar Gouda.

Frans van der Pouw

Frans van der Pouw vertrok in 1794 van zijn geboorteplaats Bodegraven naar Hazerswoude Rijndijk (14). Begin 1804 werkte hij waarschijnlijk al in de *Nieuwe Steene Molen*, de herberg van Simon Verlaan, aan de Hoge Rijndijk 82. In juli 1804, kort na diens overlijden, krijgt Frans een vergunning als tapper (15). Dezelfde maand trouwt hij met de dochter van Verlaan en verandert de naam van de herberg in *De Vergulde Paauw* (16). Het pand zal mogelijk niet ver van de inmiddels afgebroken molen, bij de afslag naar Hazerswoude Dorp, hebben gestaan.

Behalve als tapper wordt Frans vanaf 1807 tot 1813 ook winkelier genoemd en een jaar later huurt hij de Vliet voor bevissing (17).

Tussen 1808-1811 leent hij 900 gulden met als onderpand onder meer *een Huis, Stallinge en verdere getimmerte, zijnde een Herberg* (18). In 1812 leent hij 400 gulden van zijn inwonende broer Jan, met als onderpand 218 stuks meubilair en serviesgoed uit zijn winkelvoorraad (19). In 1810 betaalt Frans contributie voor de nachtwacht en in 1814 wordt hij aangeslagen voor de Personele Omslag. Beide zijn eenmalig en ruim onder het gemiddelde (20). In februari 1815 verkoopt hij de herberg voor 1850 gulden aan een tapper uit Koudekerk (21). Frans overlijdt op 3 oktober 1817. Bijna drie jaar later had zijn weduwe de schuld aan Van Steensel nog niet betaald.

Met uitzondering van de vermelding in de boedelinventaris is er over Van der Pouw geen enkele verwijzing naar het pijpenmakersambacht. Gezien de vele beroepen die hij uitoefende is het niet ondenkbaar, dat hij zich ook op het pijpenmaken heeft toegelegd. Waarschijnlijk zal hij dit vak als nevenberoep uitgeoefend hebben. De productie zal niet groot geweest zijn en hoofdzakelijk voor de lokale markt. Een deel van de tabakspijpen zal in zijn eigen winkel en herberg verkocht zijn, een gelegenheid bij uitstek waar deze artikelen verhandeld en gerookt werden.

De Vergulde Paauw stond aan de Oude Rijn, ongeveer 7 km ten westen van de pottenbakkerij van Van Steensel in Oudshoorn.

Zijn schuld bedroeg f 32,50. Uit de periode rond 1815 zijn geen gegevens bekend met betrekking tot de prijzen voor het bakken van pijpenpotten. Bijna vijftig jaar later moest men in Gouda tussen de 42½ en 45 cent per pot betalen (22). Zelfs als we uitgaan van deze - te hoge - bedragen, zal Van der Pouw minimaal 72 pijpenpotten hebben laten bakken. Producten van zijn hand zijn mij niet bekend.

De afgebeelde pijpen zijn afkomstig van de Oudheidkamer van het Historisch Genootschap Nieuwkoop en omgeving (afb. 1) en J.H. Henry te Alphen aan den Rijn (afb. 2).

Noten en bronnen

- 1 A. van der Meulen en P. Smeele, De pottenbakkers van Oudshoorn. *De Viersprong: orgaan van de Historische Vereniging Alphen aan den Rijn*, mei 2001, 18^e jrg., nr.67, pp29-43.
- 2 Streckarchief Rijnlands Midden, Alphen (SARM). Notaricel Archief Oudshoorn. Notaris L. Kalkoven, inv. nr. 385, aktenr. 34, 16 juni 1820.
- 3 J. van der Meulen, *De "Gouwenaars" van Alphen aan den Rijn*.1986, p21-2, 27.
- 4 Van der Meulen en Smeele, 2001, p33-5.
- 5 idem, p30.
- 6 Van der Meulen, 1986, p50.
- 7 Van der Meulen en Smeele, 2001, p38.
- 8 Van der Meulen, 1986, p50.
- 9 F.Tymstra en J.van der Meulen,*De kleipijp als bodemvondst*.1988,p7.
- 10 Van der Meulen, 1986, p42,71.
- 11 Volgens Van der Meulen (1986, p52) vertrok de Oudshoornse Arnoldus naar Den Bosch Volgens een genealogische bron was dit een andere Arnoldus (Internet: <http://home.wanadoo.nl/ad.murck/genealogie.htm>).
- 12 Van der Meulen en Smeele, 2001, p38.
- 13 Van der Meulen, 1986, p52.
- 14 SARM, Archief Hazerswoude. Inv.nr 50, Register van ingebrachte acten van indemniteit. Nr. 990.
- 15 SARM, Archief Hazerswoude. Inv.nr 5, Notulen van het Gemeentebestuur 1803-1809.
- 16 SARM, Oud Rechterlijk Archief Hazerswoude. Inv.nr. 54, Minuten van akten van overdracht, enz. 1808-1811, aktenr. 45.
- 17 SARM, Notarieel Archief Hazerswoude. Notaris C. G. Boers, inv.nr. 4700, aktenr. 140 en inv.nr. 4704, aktenr. 18.
- 18 SARM, Oud Rechterlijk Archief Hazerswoude. Inv.nr. 54, Minuten van akten van overdracht, enz.1808-1811, aktenr. 45.
- 19 SARM, Notarieel Archief Alphen. Notaris J. J. Ooykaas, invnr. 229, aktenr. 31.
- 20 SARM. Archief Hazerswoude. Inv.nr 571, Kohieren van de hoofdelijke omslag, 1814-60 en inv.nr.13g, Lijst van de contributie voor de nachtwacht aan de Hoge Rijndijk 1810-1811
- 21 SARM, Notarieel Archief Hazerswoude. Notaris C. G. Boers, inv.nr. 4708, aktenr. 5
- 22 D. Duco, De techniek van het pijpmakersbedrijf te Gouda. *The Archaeology of the Clay Tobacco Pipe IV, Oxford*, 1980, p131.
- 23 D. Duco, *Goudse pijpen*, 1978, p62.
- 24 L. van Duuren, Stadswapens als bijmerk. *Pijpelogische Kring Nederland*, jrg. 11, nr. 41, 1988, p6-22.
- 25 P. Smiesing, Akkervondsten uit Woerden, *Pijpelogische Kring Nederland*, jrg. 21, nr. 81, 1998, p1009, afb. 6.